

Tożsamość młodych Polaków i Irlandczyków. Analiza międzykulturowa na podstawie badań pilotażowych¹

*Identity of young Poles and Irish.
Intercultural analysis based on pilot studies*

Anna Wieradzka-Pilarczyk, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Teologiczny

STRESZCZENIE

Przedstawiony artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie o uniwersalność procesu tworzenia tożsamości oraz o czynniki implikujące ewentualne różnice międzykulturowe. Jak wskazują prezentowane badania, czas rozwiązania kryzysu tożsamości w badanej grupie polskiej i irlandzkiej przesuwa się w porównaniu z klasycznymi teoriami nawet do około 35 roku życia. Można powiedzieć, że większość przebadanych, młodych dorosłych jest obecnie w trakcie życiowego zamętu i nie potrafi odpowiedzieć sobie na zasadnicze pytanie dotyczące tożsamości: kim jestem? Zarówno młodzi Irlandczycy, jak i Polacy stają przed trudnym zadaniem integrowania rozwojowego „nacisku” na swobodną eksplorację, który muszą konfrontować z wymaganiami stawianymi im przez dorosłych oraz sytuacją ekonomiczną państw.

Słowa kluczowe: kultura, status tożsamości, wczesna dorosłość, wyłaniająca się dorosłość, wymiary tożsamości.

This article attempts to answer the question of the creation of identity as well as of factors that imply possible intercultural differences. According to research, the time of solving an identity crisis in both groups is delayed as compared with classic to the age of about 35 years. We can assume that at present the majority of young adults is in the course of practical confusion and is not able to answer himself to the fundamental question concerning the identity: who am I? Both young Irishmen and Poles face the difficult task of developmental integration of the “pressure” of free exploration confronted with expectations of adults and the economic perspective of their countries.

Keywords: culture, dimensions of identity, emerging adulthood, identity status, early adulthood.

ABSTRACT

Wstęp

Społeczno-kulturowy charakter intensywnych przemian współczesnego świata, implikuje dynamiczne przeobrażenia zachodzące wewnątrz społeczeństw, jak i samych jednostek. Rosnący indywidualizm, pluralizm wyznawanych wartości i przyjmowanych postaw, konieczność podejmowania decyzji na drodze ekonomicznych dążeń, staje się cechą charakterystyczną współczesnego społeczeństwa, w tym szczególnie młodego pokolenia. Z tej sytuacji wynikają także zmiany w przestrzeni tworzenia i konstytuowania tożsamości osobowej. Ten historyczno-kulturowy konstrukt opisany po raz pierwszy w pracach Erika H. Eriksona (1964) w rzeczywistości ponowoczesnego świata staje się „elastycznym i otwartym procesem poszukiwania identyfikacji” (Cybal-Michalska 2001: 7). Jednostka, wchodząc w kontekst czasu i przestrzeni własnej egzystencji oraz adaptując się do warunków tworzonych przez kulturę, próbuje sobie odpowiedzieć na fundamentalne pytanie: „kim jestem? Jakie są moje życiowe cele? W którym kierunku powinienem kształtować i rozwijać moje zdolności, predyspozycje i zainteresowania?” (por. Brzezińska i inni 2011). W ten sposób, jako istota reaktywna, tworzy definicję siebie jako bytu osobnego, niezależnego i wyjątkowego (Gasiul 2012). Wyrastając i wrastając w określony system kulturowy, buduje swoją tożsamość tworząc

z innymi ludźmi konstrukt o charakterystycznej tożsamości społecznej, jednocześnie stanowiąc w niej kogoś innego i niepowtarzalnego.

Prezentowany artykuł stanowi próbę poszukiwania dróg rozwoju tożsamości młodego człowieka, mających miejsce w dynamicznym kontekście społeczno-kulturowych przemian, w dwóch grupach narodowościowych: polskiej i irlandzkiej.

Pod względem historyczno-politycznym są to państwa bardzo podobne, dotyczy to m.in. toczonych przez lata walk o niepodległość kraju i spójność narodową. Współczesną cechą jest członkostwo w Unii Europejskiej i wejście do grupy państw rozwijających się. Zauważamy także wiele różnic, szczególnie pod względem rozwoju ekonomicznego i konkurencyjności państwa dla pozostałych członków Unii (por. Przesławska 2008). Stanowi to ciekawy obszar porównań i pytań o rozwój tożsamości. Empiryczne poszukiwania zostały oparte w swych założeniach na teorii tożsamości Jamesa Marcii (Marcia 1966, 1980) rozwiniętej następnie przez Koena Luyccka i współpracowników (Luyckx i inni 2006), i przeszczepionej na grunt Polski przez zespół Anny I. Brzezińskiej z Instytutu Psychologii WNS UAM w Poznaniu (Brzezińska, Piotrowski 2009, 2010, 2011).

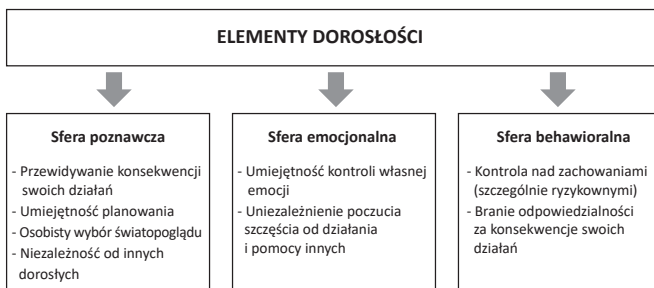
Ze względu na zastosowaną korelacyjno-regresyjną procedurę badań oraz małą próbę badawczą liczącą 116 osób, nie można odnosić wniosków do całej populacji (Brzeziński 1997), jednak na ich podstawie można stawiać hipotezy, tworzyć teorie pod dalsze badania, wytyczając ich dalsze kierunki.

¹ Artykuł stanowi fragment niepublikowanego maszynopisu pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. A. I. Brzezińskiej i obronionej w Instytucie Psychologii WNS UAM w Poznaniu.

Kształtowanie tożsamości w okresie wkraczania w dorosłość

Kształtowanie tożsamości ściśle związane jest z pojęciem dorosłości, którą można opisać, według definicji Piotra Olesia, na dwóch płaszczyznach: społecznej i osobowej. Pierwsza uwidacznia się w podejmowanych i realizowanych zadaniach życiowych, druga w określonych cechach, takich jak: samodzielność, zdolność do podejmowania decyzji, konsekwencja w działaniu, odpowiedzialność (por. Oleś 2011). Jak można zobaczyć na rysunku 1 indywidualny charakter przemian osób wchodzących w dorosłość obejmuje trzy sfery funkcjonowania człowieka: poznawczą, emocjonalną i behawioralną.

Rysunek 1. Elementy dorosłości

Źródło: opracowanie własne na podstawie Zagórska W., Jelińska M., Surma M., Lipska A., 2012.

Przyzwolenie ze strony społeczeństwa na dłuższe dorastanie do ról charakterystycznych dla dorosłości, pozwoliło na wyłonienie współcześnie nowego okresu rozwojowego, którą Jeffrey J. Arnett (2000) nazywa „wyłaniającą się dorosłością” (18-25 lat). Dopiero w ostatnim etapie, nazwanym przez Daniela L. Levinsona (1986 za: Brzezińska 2010) wczesną dorosłością (26-35/40 lat), tożsamość zaczyna posiadać swój wyraźny kształt. Kluczem do opisu tych etapów rozwoju jest obiektywna zdolność do podejmowania określonych ról społecznych oraz subiektywne poczucie bycia dorosłym (Arnett, Taber 1994; Arnett 2000, 2001; Brzezińska i inni 2012; Piotrowski 2013). Pomiędzy okresem wczesnej adolescencji, a pełnej dorosłości, następuje zmiana ról z podporządkowanego dziecka do niezależnego, samodzielnego członka danego społeczeństwa. Proces ten w dzisiejszym świecie jest coraz bardziej nieprzewidywalny, a jego częstą cechą staje się odwracalność. Istnieje bowiem możliwość powrotu do ról wcześniejszych, mimo uzyskanego już obiektywnie statusu osoby dorosłej. Powodem takiej sytuacji może być podjęcie na nowo studiów bądź innych form kształcenia, powrotu do domu rodzinnego w przypadku rozpadu związku czy wejściu w zależność finansową na skutek utraty pracy (Reitzle 2007 za: Zagórska i inni 2012).

Opisywane powyżej procesy zachodzą we współczesnej kulturze nazywanej szeroką, gdzie nacisk kładzie się na indywidualizm i samowystarczalność, a głównym wskaźnikiem wejścia w opisywaną dorosłość jest uzyskanie niezależności mieszkaniowej i finansowej (Arnet 2003). Stanowi to dla młodych dorosłych prawdziwe wyzwanie. Z jednej strony istnieje przyzwolenie ze strony dorosłych na poszerzanie horyzontów życiowych, bez wyraźnych normatywnych nacisków na konieczność szybkiego podjęcia ról społecznych, z drugiej specyfika społeczno-ekonomiczna państwa często utrudnia

wejście w dorosłość, pełne usamodzielnienie oraz uzyskanie stabilizacji. Prowadzić to może do dezorientacji i zagubienia przedstawicieli młodego pokolenia. Konsekwencją takiego zjawiska u wchodzących w dorosłość osób, mogą być trudności w podejmowaniu wiążących decyzji, a nawet po przekroczeniu pewnego granicznego punktu, nieumiejętności ich podjęcia w dalszym życiu. Współczesna rzeczywistość może więc być dla młodych dorosłych twórcza i rozwojowa, ale może także implikować sytuacje prowadzące do dezintegracji i rozproszenia tożsamości (Arnett 2000; Luyckx, Schwartz i inni 2008).

Opisane moratorium, jako element społeczno-kulturowych przemian, implikuje wyłonienie się specyficznego, post-adolescencyjnego okresu przypadającego na trzecią dekadę życia, między późną adolescencją (około 18 roku życia), a wczesną dorosłością (około 35/40 rokiem życia), określaną jako wyłaniająca się dorosłość. Stanowi ona kulturowy konstrukt, który nie posiada uniwersalnego i niezmiennego charakteru, a jej zakończenie związane jest z podjęciem trwałych zobowiązań dotyczących związków intymnych, kwestii zawodowych i uzyskaniu względnej stabilizacji. Jest to czas pierwszych, poważnych, długotrwałych związków miłosnych, gdzie szczególną cechą staje się intymność. W tym czasie dominują spotkania w parach, współzamieszkiwanie i pożycie seksualne. Nie towarzyszą jeszcze temu takie cechy jak trwałość i pewność, które będą już charakterystycznym wyznacznikiem okresu wczesnej dorosłości (Arnett 2000). Moment rozpoczęcia wczesnej dorosłości nie jest ściśle związany z wiekiem osoby, lecz jej predyspozycjami do dojrzałego i odpowiedzialnego życia. Ta faza rozwoju charakteryzowana jest przez trzy nowe zmiany, są to: trwały związek intymny, posiadanie dziecka/dzieci oraz podjęcie stałej aktywności zawodowej. Można tu mówić o dwóch sferach funkcjonowania: rodzinnej i zawodowej, którym powinny towarzyszyć dwie cechy: miłość i praca (Ziółkowska 2013; Wieradzka-Pilarczyk 2015).

Ważną cechą wypracowaną na drodze dochodzenia do dorosłości jest wytrwałość w dążeniu do wyznaczonych celów, umiejętność uczenia się na błędach i niepoddawanie się w przypadku porażek. Kolejną cechą, którą E. Erikson (1997) określa mianem wierności, jest odpowiedzialność za podejmowane decyzje, tak wobec osób, jak i codziennych zawodowych czy rodzinnych obowiązków. W ten sposób osoba zyskuje większą świadomość siebie, staje się silniejsza psychicznie, a jej struktury adaptacji są bardziej elastyczne i dostosowane do aktualnych potrzeb (por. Ziółkowska 2013). To uczenie się na błędach powoduje większą aktywizację osobistego potencjału. Jest to możliwe dzięki posiadanemu systemowi wartości, tworzącemu piramidę priorytetów, które nie są wyłącznie konsekwencją społecznie i kulturowo narzuconych przekonań, lecz przemyślanych i wypracowanych na fundamencie wiedzy, potrzeb i tradycji osobistych decyzji. Istotne znaczenie dla trwałości podejmowanych zobowiązań, ma odkrycie osobistych deficytów oraz zasobów oraz podążanie za wyznaczonymi celami zgodnie z obranym światopoglądem. Sprzyja to trwałości podejmowanych zobowiązań i silniejszej identyfikacji z nimi. Można stwierdzić, że wczesna dorosłość jest postrzegana jako czas o potencjalnie największych szansach na uzyskanie statusu osoby dorosłej. Jest to okres pierwszych wielkich sukcesów w różnych dziedzinach życia jak: kariera, rodzina, zaangażowania społeczne, ale także pierwszych porażek i zmagania z ich konsekwencjami. Nakładające się na siebie możliwości osoby oraz

wymagania stawiane przez znaczących dorosłych, istotnie wpływają na ukształtowanie się postaw życiowych przyjętych i propagowanych przez dalsze etapy życia (Wieradzka-Pilarczyk 2015). Powinno to być czas rozwiązania kryzysu tożsamości z przyjęciem określonego statusu tożsamościowego i uzyskaniem odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące swojej osoby w wymiarze swojego Ja i jego cech, a także planów, światopoglądów i wizji przyszłości.

Tożsamość a doświadczenia kulturowe

Międzykulturowy charakteru czynionych analiz implikuje zwrócenie uwagi na pojęcie „psychologii międzykulturowej”. Jak wskazuje A. Pankalla (Pankalla 2014), kultura przedstawiona jest jako rzeczywistość dynamiczna, nie obserwowana wprost, lecz ujawniająca się w zachowaniu ludzi (por. Boski 2002; Matsumoto, Juang 2004/2007). Sposób postępowania czy reagowania na różne społeczno-kulturowe bodźce stanowi podstawową różnicę międzykulturową. W określeniu własnej tożsamości kulturowej, istotne znaczenie mają wartości centralne, które „należą do pierwszoplanowych cech własnej charakterystyki” (Boski, Jarymowicz, Malewska-Peyrne 1992: 20), a także doświadczenia obejmujące zarówno historię jednostki, jak i całych społeczeństw przekazywanych w drodze międzypokoleniowych opowieści stanowiących istotny element tradycji. W ten sposób kultura jako wytwór czysto ludzki, wraz ze społeczno-ekonomicznymi uwarunkowaniami, tworzy swoisty „makrokontekst” (Gasiul 2006: 165), w którym kształtuje się tożsamość osoby. Obszary te, tworzące charakterystyczny dla badanych Polaków i Irlandczyków obszar dojrzewania, stanowią jednocześnie przestrzeń zasobów i deficytów, które konstytuują bądź dezintegrują opisywane procesy.

Wiedza z zakresu psychologii, socjologii i antropologii kulturowej potwierdza, że nie ma jednego, uniwersalnego wzoru wkraczania w dorosłość obowiązującego we wszystkich społeczeństwach (Arnett, Taber 1994). Wiek i kryteria wchodzenia w okres dojrzały nie mogą być pozbawione żadnego z kontekstów społeczno-kulturowych danej narodowości (Zagórska i inni 2012). W procesie kształtowania tożsamości ważne są indywidualne sposoby adaptacji, a także umiejętność wykorzystania potencjałów tkwiących w otoczeniu, odkrywanych i przyswajanych na drodze uczenia się (por. Gasiul 2006). Brzezińska podaje trzy istotne obszary transformacji społeczno-kulturowej, istotne z punktu widzenia osób wchodzących w okres dorosłości. Należą do nich: zwiększona mobilność, przekraczanie granic i poszerzone pole eksploracji (za: Ziółkowska 2013). Przemiany zachodzące w różnych obszarach funkcjonowania człowieka, stanowią skutek zaistniałych w ostatnich dziesięcioleciach politycznych przemian związanych ze zmianami systemowymi, a następnie z wchodzeniem poszczególnych państw w szereg Unii Europejskiej. Świat „otwartych granic” daje współcześnie młodemu pokoleniu zdolność przekraczania różnych wymiarów ludzkiego funkcjonowania. Uwalniając od barier państwowych granic, umożliwia nieograniczone możliwości eksplorowanie świata. Dokonuje się to bądź w sposób namacalny, przez uczestnictwo w wycieczkach, ekspedycjach, często pozwalających w ekstremalnych warunkach doświadczać swoich możliwości i ograniczeń, ale także na poziomie wirtualnych podróży czy poszukiwań. Dzięki mobilności zyskiwanej przez zastosowanie sieci internetowych, młody

człowiek może znaleźć się w jednej chwili na drugim końcu świata. Owa mobilność i przekraczanie granic mają także wymiar społeczny ujawniający się w możliwościach podejmowania niedostępnych do tej pory, albo ograniczonych społecznym czy kulturowym tabu tematów, nieograniczonej wymianie poglądów, tworzeniu nowych grup i zajmowania w nich różnych pozycji (za: Ziółkowska 2013). Pojawiający się na tym fundamencie proces unifikacji nie zmienia jednak faktu, że dążenie do niezależności narodowo-kulturowej jest w poszczególnych społeczeństwach bardzo silne (Boski, Jarymowicz, Malewska-Peyrne 1992).

Współcześnie zachodzące zmiany społeczno-kulturowe mają zarówno implikacje pozytywne, jak i negatywne. Można zauważyć, że wśród młodych, dorastających ludzi, nastąpił w ostatnim czasie nagły wzrost wysokich aspiracji edukacyjnych i statusowych. Ujawniły się przy tym postawy hedonistyczne, nastawione na kult przyjemności, pragmatyzm, konsumpcjonizm, ukierunkowanie na karierę, ambiwalentne podejście do spraw małżeńskich i rodzicielskich. Nastąpiło odchodzenie od tradycyjnych hierarchicznych układów rodzinnych, tworząc nowy model rodziny z bardziej liberalnym podejściem do wychowania i tworzenia związków (Boni 2011). Czas kształtowania tożsamości staje się często polem walki o zaistnienie w społeczeństwie i w danej kulturze, w sposób dojrzałe ukształtowany, z bagażem zwycięstw, ale i porażek. Kult człowieka sukcesu, obywatela świata, przy jednoczesnym braku jasno określonych norm, wsparcia ze strony rodziny, kryzysie autorytetów, przy niestabilnej sytuacji ekonomicznej państwa sprawia, że wielu młodych nie radzi sobie ze stawianymi przed nimi wymaganiami. Kształtowanie tożsamości i rozwiązywanie kryzysu tożsamościowego w sytuacji ponowoczesnego świata potrzebuje aktualnie odpowiedniego fundamentu, a następnie wsparcia.

Problemy badawcze

Główny problem badawczy prezentowanego artykułu został zawarty w trzech pytaniach:

- Czy istnieją różnice pomiędzy wymiarami tożsamości w grupie Polaków i Irlandczyków w okresie wyłaniającej się i wczesnej dorosłości? Jaki jest rozkład statusów tożsamości w grupie polskiej i irlandzkiej?
- Jaki jest związek pomiędzy zmiennymi: grupa wiekowa a wymiarami tożsamości oraz płcią, statusem zawodowym, statusem zamieszkania a statusami tożsamości w obu krajach?

W badaniach wykorzystano dwie wersje tego samego narzędzia, *Skalę Wymiarów Rozwoju Tożsamości* – DIDS, oryginalną wersję angielską w grupie Irlandczyków oraz opracowaną jej wersję polską, DIDS/PL, dla grupy Polaków (Piotrowski 2012). Porównanie dotyczyło dwóch grup, polskiej i irlandzkiej, o równej liczebności, każda po 58 osób. Charakterystykę badanej grupy przedstawia tabela 1.

Charakterystyczną cechą dla obu grup był wiek od 19 do 40 roku życia. Osoby te znajdowały się więc w okresie wyłaniającej się (19-25) i wczesnej (26-40) dorosłości. Dobór próby nie miał charakteru losowego. Do przebadanej grupy irlandzkiej zostały dobrane osoby narodowości polskiej, spełniające te same kryteria, które posiadała grupa wcześniejsza.

Tabela 1. Grupy badane i płeć osób badanych w ramach projektu pracy magisterskiej

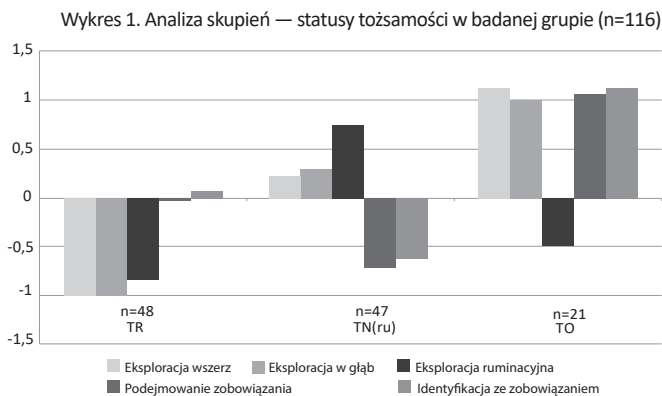
Grupa narodowa	Wiek w latach				Płeć				Razem	
	przedział	wartość SD	średnia	dominanta	M		K			
					n	%	n	%	n	%
Polacy	19-25	1,8	21	19	6	26,1	21	60	27	100,0
	26-40	3,4	31	28	17	73,9	14	40	31	100,0
Irlandczycy	19-25	1,8	21	19	9	39,1	17	48,6	26	100,0
	25-40	3,45	31	28	14	60,9	18	51,4	32	100,0
Razem	19-40	2,6	26,46	23,5	46	39,7	70	60,3	116	100,0

Źródło: badania własne.

Statusy tożsamości²

W celu odkrycia relacji pomiędzy pięcioma badanymi wymiarami tożsamości oraz ustalenia na tej podstawie statusów tożsamości, przeprowadzono na osobach analizę skupień metodą k-średnich³, z założoną liczbą czterech skupień (por. Marcia 1966). Wszystkie różnice pomiędzy poszczególnymi wymiarami są statystycznie istotne. Wyniki wskazują na istotne różnice zarówno między, jak i wewnątrz grupowe we wszystkich wymiarach tożsamości, istotność testu osiągnięta wartość poniżej wyznaczonego poziomu ufności ($p < 0,001$).

Uzyskane wyniki, pozwoliły na wyodrębnienie 3 skupień, które opisano za pomocą charakterystycznych statusów tożsamości, co przedstawia wykres 1.

Źródło: badania własne.

Najliczniejszą grupę stanowiły osoby przyporządkowane do statusu tożsamości rozproszonej [TR]. Stanowią one 41% wszystkich badanych ($n_{TR}=48$). Charakteryzują się umiarkowanie niskimi wynikami wymiarów eksploracji wszecz, w głębi i eksploracji ruminacyjnej oraz przeciętnymi wynikami podejmowania zobowiązania i identyfikacji ze zobowiązaniem. Należy jednak podkreślić, że

² W artykule zastosowano skróty dla określenia wymiarów i statusów tożsamości: EW – eksploracja wszecz, EG – eksploracja w głębi, ER – eksploracja ruminacyjna, PZ – podjęcie zobowiązania, IZ – identyfikacja ze zobowiązaniem. Struktura wartości poszczególnych wymiarów pozwala na określenie odpowiedniego statusu tożsamości, które oznaczono skrótami: TR – tożsamość rozproszona, TN(ru) – tożsamość nieodróżniona z tendencją do ruminacji, TO – tożsamość osiągnięta.

³ Analizę skupień przeprowadził dr Konrad Piotrowski z Instytutu Badań Edukacyjnych w Warszawie.

przezeń eksploracji nie jest zbyt szeroka, ani w wymiarze wielkości doświadczeń ani ich głębokości. Wartość eksploracji ruminacyjnej osiąga również umiarkowanie niską wartość. W grupie tej zauważa się wyraźny kryzys tożsamości. Jej cechą charakterystyczną jest lęk przed przyszłością, poczucie beznadziejności, brak poczucia sensu (Luyckx i inni 2008). Środowisko rozwoju tożsamości osób znajdujących się w opisywanym statusie nie ma charakteru wspierającego i motywującego. Nie aktywizuje osób będących „wciąż na rozdrożu” do podjęcia poszukiwań w celu poradzenia sobie z istniejącą sytuacją. Świadczy o tym niski poziom eksploracji, który przy nieznaczącym poziomie podejmowania zobowiązań pozwala osoby znajdujące się w tym statusie zaliczyć do grupy ryzyka. Bez odpowiedniego wsparcia z zewnątrz poradzenie sobie z owym zamętem wydaje się być bardzo trudne.

Kolejną grupę stanowią osoby należące do statusu tożsamości nieodróżnianej z tendencją do ruminacyjnej [TN(ru)] ($n_{TN(ru)} = 47$). Liczba osób w tym statusie stanowi 40% całej próby. Osoby te charakteryzują się przeciętnymi wynikami eksploracji wszecz i w głębi na skali dodatniej oraz umiarkowanie niskimi wartościami w wymiarze podejmowania i identyfikacji ze zobowiązaniem. Charakterystyczną cechą tej grupy jest umiarkowanie wysoki wynik w wymiarze eksploracji ruminacyjnej. Wskazuje on na ciągłe zmaganie osób, znajdujących się w tej grupie, z kryzysem tożsamości. Przewaga poziomu eksploracji nad podejmowaniem zobowiązań i identyfikacja z nimi może wskazywać, że są to osoby, które nie podjęły się jeszcze ról dorosłości i są wciąż na etapie moratoryjnego poszukiwania. Może stanowić to zasób grupy, która poszukuje swoich życiowych obszarów, co do których mogłaby podjąć trwałe zobowiązanie. Jednocześnie niepokojącym wydaje się fakt tak wysokiego poziomu eksploracji ruminacyjnej. Może świadczyć to o dużym życiowym zamęcie osób, niepotrafiących podjąć wiążących decyzji odnośnie ról i zadań dorosłości oraz o możliwie istniejących pewnych deficytach osobowościowych, które nie pozwalają na dokonanie trwałych wyborów (Piotrowski 2013).

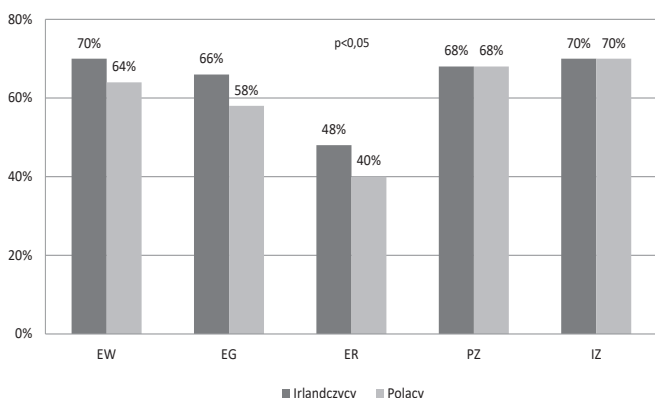
Najmniej liczną grupę stanowi 21 badanych należących do statusu tożsamości osiągniętej [TO], co stanowi zaledwie 18% próby. Jest to grupa osób, które można określić jako osoby dojrzałe tożsamościowo. Charakteryzuje je wysoka wartość zarówno w wymiarach eksploracji wszecz, w głębi, jak i podejmowania zobowiązania i identyfikacji z nim. Przeciętny wynik w skali ujemnej osiąga wymiar tożsamości ruminacyjnej. W tej grupie zauważa się skonsolidowa-

ny na równoważnym poziomie wymiar eksploracji i zobowiązania. Niski poziom eksploracji ruminacyjnej świadczy o tym, że zasadniczo poradziły one już sobie z rozwiązaniem kryzysu tożsamości. Pod kątem rozwoju tożsamości osoby te można zaliczyć do dojrzałych tożsamościowo dorosłych, które podjęły się ról charakterystycznych dla okresu dorosłości.

Narodowość

Analizując poziom pięciu wymiarów tożsamości można zauważyć, że rozkład wymiarów tożsamości w grupie polskiej i irlandzkiej jest nierównomierny, co zostało zaznaczone na wykresie 2.

Wykres 2. Poziom wymiarów tożsamości w badanych grupach (wg wartości średniej arytmetycznej przeliczonej na skalę 0-100%) n=116, n_{PL}=58, n_{IRL}=58

Źródło: badania własne.

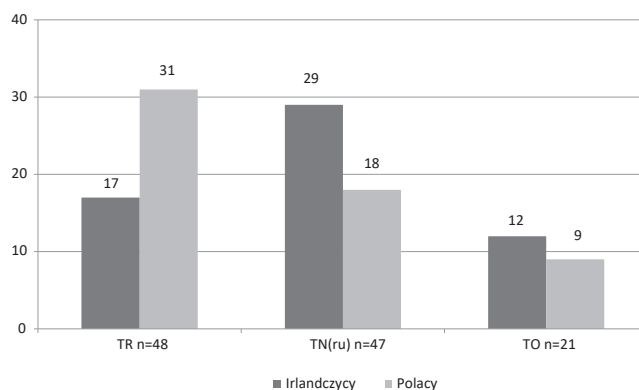
W badanej próbie młodzi Polacy i Irlandczycy różnią się istotnie ($p < 0,05$) trzema wymiarami eksploracji: wszerz, w głąb oraz poziomem eksploracji ruminacyjnej. Intensywniejsze procesy eksploracyjne występują w przebadanej grupie irlandzkiej. Stanowi to dla tej grupy istotny zasób wspomagający wyjście z tożsamościowego impasu. Poszukiwanie nowych obszarów poprzez zdobywanie nowej wiedzy, doświadczeń, a także poszerzanie i pogłębianie relacji, zwiększa szansę młodych Irlandczyków na szybsze odnalezienie sposobu poradzenia sobie z pytaniami dotyczącymi własnej osoby, życiowych planów, wizji przyszłości, obranego światopoglądu. Stanowi to klucz do rozwiązania kryzysu tożsamości.

Analizując rozkład statusów tożsamości w dwóch grupach narodowościowych zauważamy, że 82% ankietowanych to osoby, które nie rozwiązały kryzysu tożsamościowego, w tym 52% stanowią Polacy, a 48% młodzi Irlandczycy. Rozkład statusów tożsamości wśród przebadanych osób z dwóch grup narodowościowych prezentują wykresy 3 i 4. Można hipotetycznie wnioskować na tej podstawie, że wiek rozwiązania kryzysu związanego z tożsamościowymi przemianami przesuwa się u nich do 35-40 roku życia.

Istotność testu Chi-kwadrat $p < 0,05$ wskazuje na zróżnicowanie pomiędzy grupami. Większa ilość Polaków w okresie wyłaniającej się i wczesnej dorosłości znajduje się w statusie tożsamości rozproszony — 31 osób, co stanowi 65% całej grupy. Jest to grupa ryzyka o małych zasobach, wymagająca wsparcia i pomocy z zewnątrz. W grupie irlandzkiej przeważa status tożsamości niezróżnicowanej, z najwyższym z wszystkich wymiarów poziomem eksploracji ruminacyjnej. Grupa Irlandczyków stanowi w tym statusie 62% całej grupy

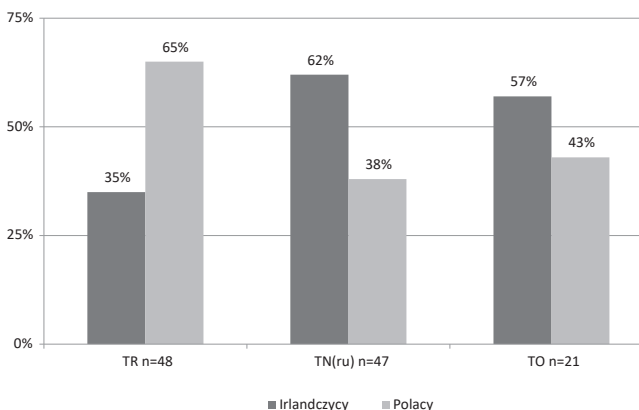
(n=29), a Polaków 38% (n=18). Ta grupa wciąż zmagą się z tożsamościowym zamętem, jednak aktywizacja wymiaru eksploracji oraz podejmowanie zobowiązań ukierunkowujących na dorosłe życie tworzy ważny zasób wspomagający osobiste i społeczne dojrzewanie osoby. Na tej podstawie można wnioskować, że istnieją czynniki zewnętrzne i/lub wewnętrzne, które implikują sposób oraz tempo kształtowania tożsamości, który zależy od przynależności narodowej.

Wykres 3. Grupa narodowościowa a statusy tożsamości (n=116; n_{IRL}=58; n_{PL}=58)

Źródło: badania własne.

Wykres 4. Liczba osób w statusach tożsamości w przeliczeniu na skalę procentową

Źródło: badania własne.

Grupa wiekowa

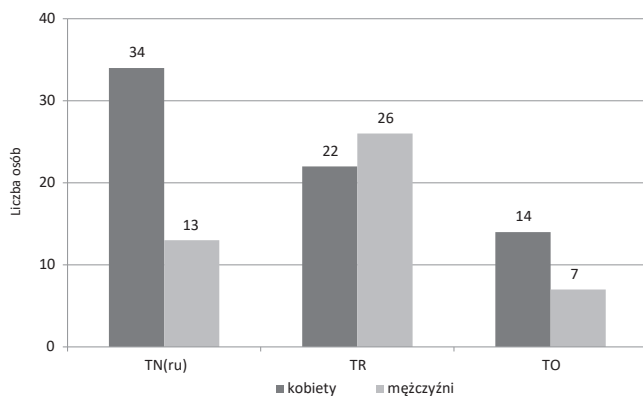
W grupie irlandzkiej, osób w wieku od 19 do 25 lat było 27, a w wieku od 26 do 40 lat – 31. Wśród Polaków liczba była podobna, w młodszej grupie było 26 osób, w starszej 32. Średnie wieku obu grup to odpowiednio: w pierwszej 21 lat, natomiast w drugiej 31 lat. Istotność uzyskanych wyników jest poniżej przyjętego poziomu ufności ($p < 0,001$), co świadczy o heterogeniczności grup. Osoby w obu grupach różnią się od siebie pod względem wieku. Istotne różnice wystąpiły w trzech wymiarach eksploracji, zarówno pomiędzy grupami, jak i etapami rozwoju. Porównując poziomy wymiarów w dwóch grupach wiekowych zauważamy, że przejście z okresu wyłaniającej się do wczesnej dorosłości, nie zmienia poziomu aktywizacji procesu zobowiązania. Zmianie ulega jedynie poziom eksploracji, który jest wyższy na wcześniejszym etapie rozwojowym, a następnie

spada. Wyjątek stanowi w przypadku grupy irlandzkiej eksploracja wszerek. Zarówno w okresie wyłaniającej się, jak i wczesnej dorosłości nie różni się istotnie od siebie pod względem statystycznym. Eksploracja ruminacyjna występuje u mniejszej liczby Irlandczyków w wieku 26-40 lat niż w grupie 19-25-latków. Istotny spadek zachodzący na poziomie eksploracji ruminacyjnej w grupie irlandzkiej, pomiędzy grupą młodszą ($E_{ru}=56\%$) i starszą ($E_{ru}=42\%$), może świadczyć o istniejących czynnikach pomagających wyjść osobom z życiowego zamieszania. Wśród młodych Polaków poziom tego wymiaru nie różni się istotnie statystycznie w dwóch grupach wiekowych. Może to świadczyć o braku zasobów zewnętrznych wspierających poradzenie sobie osób z tej grupy z rozwiązaniem kryzysu tożsamości, a także o istnieniu przyczyn wewnętrznych powodujących tę sytuację.

Płeć badanych osób

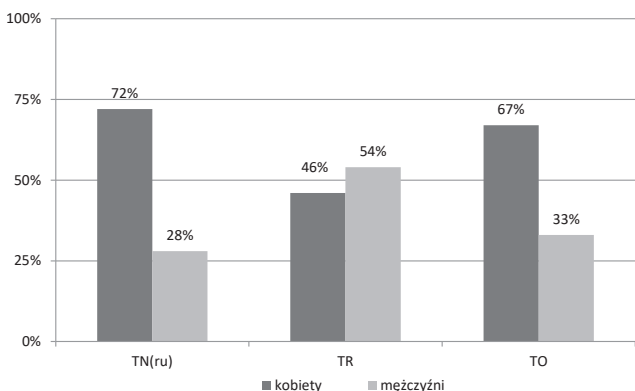
Analiza statystyczna wskazuje na istotne różnice pomiędzy mężczyznami i kobietami w wymiarze eksploracji wszerek i w głąb ($p<0,05$). Poziom pozostałych wymiarów jest podobny w obu grupach. Analizując statusy tożsamości zauważamy, że tożsamość rozproszoną posiadają 22 kobiety oraz 26 mężczyzn. Rozkład liczbowy i procentowy dotyczący statusów tożsamości w obu grupach przedstawiają wykresy 5 i 6.

Wykres 5. Statusy tożsamości według płci badanych (n=116; k=70; m=46)

Źródło: badania własne.

Wykres 6. Liczba osób w statusach tożsamości w przeliczeniu na skalę procentową

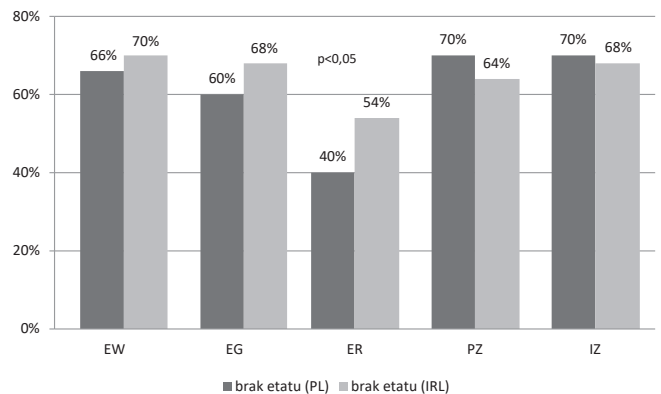
Źródło: badania własne.

Znaczne zróżnicowanie występuje w grupie o statusie tożsamości niezróżnicowanej z tendencją do ruminacyjnej. W tej grupie występuje znacznie więcej kobiet (n = 34) niż mężczyźni (n = 13). Skupienie tożsamości osiągniętej stanowi liczebnie 14 kobiet oraz 7 mężczyzn. Interpretując wyniki badań można zauważyć, że w badanej próbie to kobiety podejmują szerszą eksplorację niż mężczyźni. Mogą temu sprzyjać przemiany kulturowe jakie dokonały się w ostatnich dziesięcioleciach i trwają do dziś w postaci różnych ruchów i stowarzyszeń dla kobiet promujących równouprawnienie czy szacunek wobec płci żeńskiej. Kobiety zaczęły podejmować się ról społecznych, które do tej pory były zarezerwowane tylko dla mężczyzn. Jak wskazują wyniki badań coraz większa liczba kobiet kształci się na uniwersytetach, a także wszelkiego rodzaju kursach doszkalających. Kobiety także poza obowiązkami domowymi podejmują pracę, a obowiązującym stylem w rodzinie jest współcześnie układ partnerski z podziałem obowiązków domowych. Obszary eksploracji są więc szerokie, i jak można wnioskować, kobiety lepiej wykorzystują je od mężczyzn.

Status zatrudnienia

Przyglądając się zestawieniu osób dwóch narodowości, posiadających i nieposiadających stałego zatrudnienia (wykres 9), możemy zauważyć istotną różnicę w przypadku wymiaru eksploracji ruminacyjnej. Jest on znacznie większy u osób niezatrudnionych na stałe w grupie irlandzkiej $nbe_{IRL}=54\%$ niż polskiej $nbe_{PL}=40\%$ (wykres 7).

Wykres 7. Rozkład wymiarów tożsamości u osób nieposiadających etatu w grupie polskiej i irlandzkiej (wg wartości średniej arytmetycznej przeliczonej na skalę 0-100%), n=70, $nbe_{IRL}=33$, $nbe_{PL}=37$

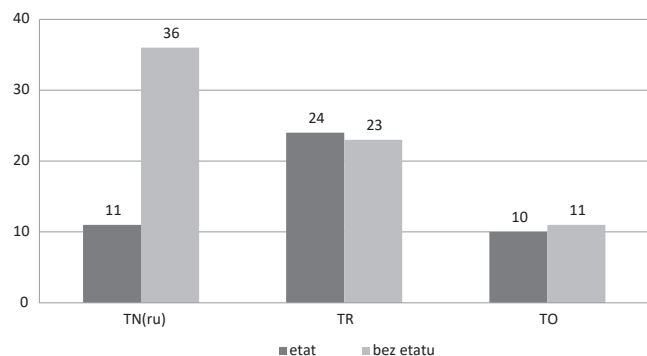
Źródło: badania własne.

Na tej podstawie można przypuszczać, że w grupie ankietowanych młodych Irlandczyków brak zatrudnienia zwiększa lęk odnośnie przyszłości, rodzi niepewność i poczucie zagubienia oraz utrudnia kształtowanie tożsamości. Pojawienie się tego wymiaru eksploracji wśród Polaków implikuje przypuszczenia, że jest to również dla nich sytuacja trudna. Wymiar ten ujawnia się u 40% ankietowanych Polaków, czyli u 14% mniej niż w przypadku Irlandczyków. Świadomość trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, pewna przewidywalność dotycząca trudności w znalezieniu pracy, może aktywizować lepsze przygotowanie młodych dorosłych do zmagania się z jej brakiem i intensywnym poszukiwaniem zatrudnienia, a co za tym idzie i życiowej stabilizacji. Możliwe, że kształtują się u nich lepsze strategie radzenia sobie w opisanym sytuacji, posiadają większą elastyczność

pozwalającą im na poszukiwanie pracy w różnych obszarach działalności, przekwalifikowanie się na inne stanowisko czy dodatkowe kształcenie. Stały poziom procentowy Polaków, u których ujawnia się eksploracja ruminacyjna, pozwala na hipotetyczny wniosek, że status zawodowy nie jest wyłącznym czynnikiem wyzwalającym ten wymiar. Mogą być nim również czynniki osobowościowe, wymaga to jednak podjęcia dalszych badań.

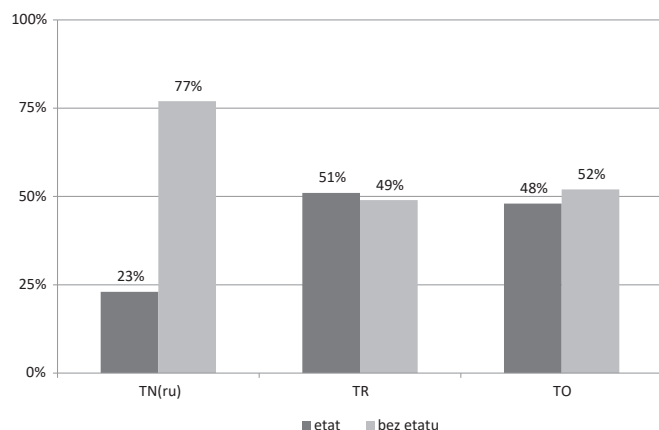
Wartość Testu Chi-kwadrat wskazuje na istotną różnicę ($p < 0,05$) pomiędzy statusami tożsamości osób zatrudnionych i bezrobotnych dwóch narodowości. Biorąc pod uwagę liczbowy i procentowy rozkład w poszczególnych statusach, co przedstawiają wykresy 8 i 9, zauważamy dużą różnicę w wymiarze tożsamości niezróżnicowanej z tendencją do ruminacyjnej. Ponad ¾ osób w tym statusie nie posiada stałej pracy. Z przedstawionego wykresu można hipotetycznie wnioskować, że dotyczy ona pierwszego opisanego statusu. W pozostałych statusach rozkłady są podobne, przypuszcza się, że nie są istotnie różne.

Wykres 8. Liczba osób w statusach tożsamości w przeliczeniu na skalę procentową

Źródło: badania własne.

Wykres 9. Statusy tożsamości według statusu zatrudnienia (n=116; ne=70; nbe=45)

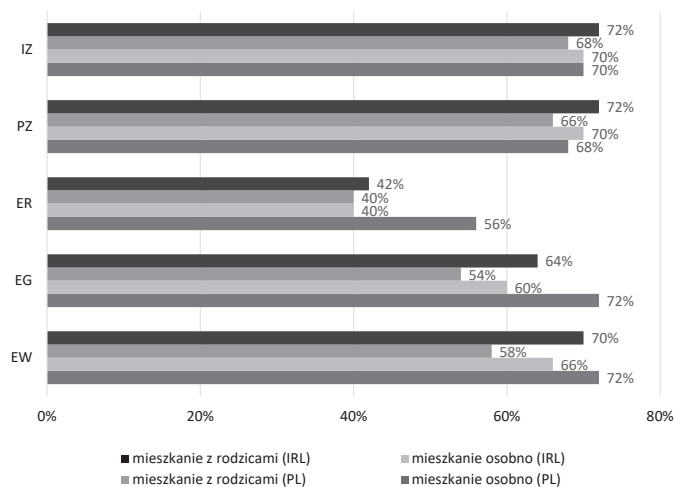
Źródło: badania własne.

Status zamieszkania

Analiza statystyczna wyników badań pod kątem porównania osób narodowości polskiej i irlandzkiej różniących się od siebie statusem zamieszkania (z rodzicami lub osobno) wskazuje, że w podgrupach występuje istotna różnica w wymiarze eksploracji wszerej i w głąb oraz eksploracji ruminacyjnej. W przypadku wymiarów

podejmowania zobowiązania i identyfikacji z nią, grupa jest homogeniczna (por. wykres 10).

Wykres 10. Rozkład wymiarów tożsamości z podziałem na miejsce zamieszkania w grupie polskiej i irlandzkiej (wg wartości średniej arytmetycznej przeliczonej na skalę 0-100%), n=114, nmzr_{IRL}=30, nmo_{IRL}=27, nmzr_{PL}=26, nmo_{PL}=31

Źródło: badania własne.

Zamieszkiwanie z rodzicami w przypadku grupy polskiej zmniejsza poziom eksploracji zarówno wszerej jak i w głąb, natomiast w przypadku grupy irlandzkiej sytuacja jest odwrotna. To właśnie osoby pozostające w domu rodzinnym mają większe możliwości rozwijania nowych obszarów na różnym poziomie. Może to wynikać z kilku czynników. Jednym z nich jest styl wychowania powiązany z systemem kontroli. Polacy, którzy opuszczają dom rodzinny zamieszkując osobno, zwiększają swój poziom eksploracji w wyniku zmiany otoczenia, zyskiwaniu nowych kontaktów, poszerzaniu kontekstów światopoglądowych. Kontrola rodzicielska nie jest już tak silna, młody człowiek podejmuje się więc eksploracji, ale także sam odpowiada za podejmowane decyzje. W ten sposób rozwija swoją odpowiedzialność za siebie i innych. Irlandczykom obecność rodziców nie przeszkadza w zdobywaniu nowych doświadczeń. Może to świadczyć o bardziej liberalnym systemie wychowania. Poza tym rodziny irlandzkie są liczniejsze i poszerzanie obszarów wiedzy, doświadczenia, zainteresowań dokonuje się w najbliższym otoczeniu. Warto przyjrzeć się także poziomowi eksploracji ruminacyjnej. W grupie irlandzkiej jest on wyższy niż w przypadku Polaków. Irlandczycy zamieszkujący z rodzicami podejmują większą eksplorację, ale poziom lęku co do podjęcia przyszłych ról, w tym zadań dorosłości, występuje u większej liczby osób. Może to świadczyć o silnym związaniu z rodziną, nadopiekuńczym stosunku do dorastającego potomstwa, który skutkować może nieumiejętnością bądź lękiem przed podjęciem ról dorosłego człowieka i obywatela. Poziom podejmowania zobowiązań i identyfikacji z nim, z punktu widzenia analizy statystycznej, istotnie nie różnicuje grup. Taka sama ilość Polaków jak Irlandczyków, około 70%, podejmuje się ról i zadań stanowiących osobiste wyzwania życiowe. Różnicę obserwujemy w grupie polskiej, gdzie występuje niższy poziom eksploracji, a wyższy poziom zobowiązania, co może świadczyć o tym, że młodzi Polacy podejmują się ról narzuconych im z zewnątrz bądź przez rodziców, ale także przez istniejącą sytuację społeczno-ekonomiczną państwa.

Wyniki związku pomiędzy statusem tożsamości, a statusem zamieszkania (z rodzicami lub osobno) okazały się nieistotne dla badanych grup. W każdym ze statusów znalazła się podobna ilość osób.

Wnioski

Okres wyłaniającej się i wczesnej dorosłości jest dla młodych ludzi czasem gwałtownych zmian związanych z poszukiwaniem własnej tożsamości (m.in. Luyckx i inni 2006, 2008; Berzonsky, Luyckx 2008; Schwartz 2001; Brzezińska i inni 2008, 2009, 2010; Piotrowski 2013; Wieradzka-Pilarczyk 2015). Jak wynika z przeprowadzonych badań, ankietowani Irlandczycy i Polacy wciąż stoją przed odpowiedzią na te zasadnicze dla kształtowania osoby pytanie: kim jestem? Kierują je nie tylko do siebie, ale także do osób, wśród których dorastają do życiowych ról. To normatywne dla opisywanych okresów rozwojowych zadanie, nie dotyczy więc tylko jednostki, ale także otaczającego go środowiska, począwszy od rodziny po instytucje państwowe.

Dokonane na rzecz publikacji analizy podważają wcześniejsze rozważania E. H. Eriksona (1964, 1997) i J. Marcii (1966, 1980) dotyczące wieku dorastania (18/20 lat) jako czasu rozwiązania kryzysu tożsamości implikując tym samym przyjęcie teorii J. Arnetta dotyczącej wydłużonego dojrzewania do dorosłości (Arnett 2000, 2001, 2003). Intensywny rozwój dokonuje się także po tym okresie, a jego przebieg może być nadal bardzo dynamiczny i nieprzewidywalny (Waterman 1999; Brzezińska, Piotrowski 2010). Idąc dalej za wynikami badań można wysunąć hipotezę, że pod wpływem intensywnych przemian kulturowo-społecznych i niestabilnej sytuacji społeczno-politycznej, czas tworzenia tożsamości, a co z tym związane wchodzenie w dorosłe role, przekracza wiek nawet 35 lat (Wieradzka-Pilarczyk 2015).

Uzyskane wyniki implikują pytania o przyczyny zaistniałych deficytów oraz o źródła możliwego wsparcia. Jak łatwo można zobaczyć, większość młodych ludzi nie poradzi sobie w tożsamościowym zamieszaniu bez pomocy z zewnątrz. Człowiek nie może kształtować siebie poza systemem kulturowym, wpłatanym w cechy współczesnego świata uwikłanego w globalizacyjne przemiany. Do głównych przemian panującej wciąż ponowoczesności, wyznaczającej nowe przestrzenie konstytuowania tożsamości, można zaliczyć: indywidualizm, pluralizm wyznawanych wartości, wysoki poziom ryzyka w podejmowaniu decyzji zawodowych i ekonomicznych, niedobory wsparcia społecznego, medialną socjalizację, chwiejność, zmienność oraz wielokontekstowość (por. Baumann 2006; Brzezińska i inni 2012). Wyrastając i wrastając w ten specyficzny kulturowy klimat, młody człowiek buduje swoją tożsamość, z jej niepowtarzalnością i wyjątkowością, która stanowi dla niego poważne życiowe zadanie, ale także niemałe wyzwanie dla otaczającego środowiska.

Pierwsze źródło wsparcia młodych dorosłych musi tworzyć rodzina oraz osoby znaczące, szczególnie poprzez tworzenie silnych i trwałych więzi opartych na osobistej, bezpośredniej relacji. Ten pierwszy i fundamentalny zasób konieczny jest w sytuacjach, gdy młody człowiek popada w światopoglądowy zamęt, gdy jest mu trudno odnaleźć się w wielości ofert propagujących różne wartości, idee i pomysły na życie. W momentach szczególnych kryzysów, rodzina może stanowić swoiste rusztowanie, do którego można

zawsze powrócić i się na nim „oprzeć”. Tradycyjny model wychowania związany z propagowaniem określonych wartości, wydaje się tu większym zasobem niż liberalne podejście nastawione na samowychowanie pod warunkiem, że związany będzie z dialogiem harmonizującym rozwojowe potrzeby. Istotnym wydaje się także zwrócenie szczególnej uwagi na kształtowanie komponentów osobowościowych, takich jak poczucie własnej wartości, poczucie sprawstwa, gotowość na zmiany czy elastyczność. Dla ankietowanych z grupy polskiej wydaje się to szczególnie ważne. Polityczne i ekonomiczne dążenia państw powinny być ukierunkowane w pierwszej kolejności na stworzenie zawodowej i mieszkaniowej bazy, niezbędnej do podjęcia ról dojrzałego człowieka i obywatela. Propagowane i wdrażane w przypadku Polski zmiany m.in. program Rodzina 500+ czy Mieszkanie Plus, w prezentowanej sytuacji mogą mieć istotne znaczenie pomagające podjąć się młodemu pokoleniu ról charakterystycznych dla dorosłości. Konieczne jest myślenie prorozwojowe oraz perspektywiczne. Jak widać na przykładzie porównywanych grup to właśnie wsparcie państwa i socjalne dotacje pozwalają na integrowanie procesu eksploracji i zobowiązania. Taka sytuacja szczególnie w przypadku młodych Irlandczyków wydaje się być istotnym zasobem. Nie można zatrzymać się jednak na wsparciu wyłącznie materialnym. Konieczne jest budowanie świadomości i tworzenie przestrzeni do autorefleksji, która daje szansę na osobiste trwałe decyzje odnośnie wizji własnego życia. Stąd istotnym obszarem uczenia się dojrzałych postaw jest szeroko rozumiane wychowanie, tak rodzinne, jak i społeczne, dokonujące się na różnych szczeblach edukacji.

Podsumowanie

Podsumowując można stwierdzić, że tożsamość to dynamiczny, uniwersalny pod względem rozwojowym konstrukt, mogący adoptować się do zaistniałych procesów społeczno-kulturowych oraz ulegać zmianie przez całe życie (por. Brzezińska i inni 2012). Dynamizm przemian zachodzących w obrębie tego konstruktów osobowościowego jest jednak charakterystyczny i inny dla każdej grupy narodowościowej i kulturowej. W przypadku odkrycia istniejących deficytów, przy odpowiednim wsparciu kompetentnych osób, może on ulegać modyfikacjom i przemianom (por. Boski, Jarymowicz, Malewska-Peyrre 1992). Tożsamość stanowi w ten sposób konstrukt ukształtowany i jednocześnie na nowo kształtujący się, a procesy tożsamościowe i kształtowanie dojrzałej tożsamości stanowią prawdziwe wyzwania nie tylko dla jednostki, ale całych społeczeństw. Wszystkim dorosłym musi towarzyszyć świadomość, że dojrzały człowiek to także dojrzały obywatel, pracownik, rodzic. Podstawą wsparcia nie może być zapewnienie wyłącznie bytu materialnego, ale przede wszystkim dbałość o przekazywanie wzorców, wartości i dziedzictwa kulturowego, które będzie stanowiło o tym, w jaki sposób młody człowiek odpowie sobie na pytanie kim jestem? w odniesieniu do osobistych potrzeb i kompetencji, a także w stosunku do historyczno-kulturowych osiągnięć własnego kraju i narodu.

Źródłem finansowania artykułu były środki własne autorki. Badania zostały przeprowadzone podczas stażu naukowego w ramach programu Erasmus.

Bibliografia

1. Arnett J.J., Taber S., (1994) *Adolescence Terminable and Interminable: When Does Adolescence End?* "Journal of Youth Adolescence", 23(5), 517-537.
2. Arnett J.J., (2000) *Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties*, "American Psychologist", 55(5), 469-480.
3. Arnett J.J., (2001) *Conceptions of the transition to Adulthood: Perspective from Adolescence Through Midlife*, "Journal of Adult Development", 8(2), 133-143.
4. Bauman Z., (2006) *Płynna nowoczesność*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
5. Berzonsky M.D., Luyckx K., (2008) *Identity Styles, Self-Reflective Cognition, and Identity Processes: A Study of Adaptive and Maladaptive Dimensions of Self-Analysis*, "Identity: An International Journal of Theory and Research", 8, 205-219.
6. Boni M., (red.), (2011) *Młodzi 2011*, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
7. Boski P., (2010) *Kulturowe ramy zachowań społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
8. Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyrre H., (1992) *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
9. Brzezińska A.I., Czub T., Hejmanowski Sz., Kaczan R., Piotrowski K., Rękosiewicz M., (2012) *Uwarunkowania procesu kształtowania się tożsamości w okresie przejścia z adolescencji do dorosłości*, „Kultura i Edukacja”, 3(89), 23-50.
10. Brzezińska A.I., Kaczan R., Piotrowski K., Rękosiewicz M., (2011) *Odroczona dorosłość: fakt czy artefakt?* „Nauka”, 4, 67-107.
11. Brzezińska A.I., Piotrowski K., (2009) *Diagnoza statusów tożsamości w okresie adolescencji, wyłaniającej się dorosłości i wczesnej dorosłości za pomocą Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, „Studia Psychologiczne”, 3 (47), 93-109.
12. Brzezińska A.I., Piotrowski K., (2010) *Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, „Polskie Forum Psychologiczne”, 15 (1), 66-84.
13. Brzezińska A.I., Piotrowski K., (2011) *Skala Wymiarów Rozwoju Tożsamości - DIDS. Podstawy teoretyczne* [w:] Zeidler W., (red.), *Kwestionariusze w psychologii. Postępy, zastosowania, problemy* (s. 521-546). Warszawa: Vizja Press & IT.
14. Brzeziński J., (2004) *Metodologia badań psychologicznych*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
15. Cybal-Michalska A., (2001) *Orientacje proeuropejskie młodzieży. Stan i potrzeby edukacyjne*, Poznań: Wydawnictwo Wolumin.
16. Erikson E., (1964) *Youth and crisis*, New York: W.W. Norton&Company.
17. Gasiul H., (2012) *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
18. Luyckx K., Goossens L., Soenens B., (2006) *A developmental contextual perspective on identity construction in emerging adulthood: Change dynamics in commitment formation and commitment evaluation*, "Developmental Psychology", 42, 366-380.
19. Luyckx K., Schwartz S. J., Goossens L., Pollock S., (2008) *Employment, sense of coherence and identity formation: contextual and psychological process on the pathway to sense of adulthood*, "Journal of Adolescence Research", 23(5), 566-591.
20. Luyckx K., Schwartz S.J., Berzonsky M.D., Soenens B., Vansteenkiste M., Smits I., Goossens L., (2008) *Capturing ruminative exploration: extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence*, "Journal of Research in Personality", 42, 58-82.
21. Luyckx K., Schwartz S.J., Goossens L., Soenens B., Beyers W., (2008) *Developmental Typologies of Identity Formation and Adjustment in Female Emerging Adults: A Latent Class Growth Analysis Approach*, "Journal of research on adolescence", 18(4), 595-619.
22. Marcia J.E., (1966) *Development and validation of ego – identity status*, "Journal of Personality and Social Psychology", 3 (5), 551-558.
23. Marcia J.E., (1980) *Identity in adolescence* [w:] Adelson J., (red.), *Handbook of adolescent psychology* (159-187), New York: John Wiley and Sons.
24. Matsumoto D., Juang L., (2007/2004) *Psychologia międzykulturowa* Nowak A., (tłum.), Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
25. Oleś P.K., (2011) *Psychologia człowieka dorosłego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
26. Pankalla A., (2014) *Kultura psychologów. Wprowadzenie do psychologii (historyczno-kulturowej)*, Poznań: Wydawnictwo Psycho-Kulturowe.
27. Piotrowski K., (2012) *Opis Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości – DIDS/PL*, Poznań: Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (maszynopis niepublikowany).
28. Piotrowski K., (2013) *Tożsamość osobista w okresie wkraczania w dorosłość. Sytuacja młodych osób z ruchowym ograniczeniem sprawności i ich sprawnych rówieśników*, Wielichowo: TIPI.
29. Przesławska G., (2008) *Irlandia - Polska. Instytucjonalne determinanty rozwoju społeczno-gospodarczego. Materiały z międzynarodowej konferencji*, Wrocław, 17-18 kwietnia 2008 r. https://www.researchgate.net/publication/39723002_Irlandia_-_Polska_Instytucjonalne_determinanty_rozwoju_spoleczno-gospodarczego [15.05.2014].
30. Waterman A., (1999) *Identity, identity statuses, and identity status development: a contemporary statement*, "Developmental Review", 19, 591-621.
31. Wieradzka-Pilarczyk A., (2015) *Tożsamość religijna młodych Polaków*, Poznań: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu.
32. Zagórska W., Jelińska M., Surma M., Lipska A., (2012) *Wydużająca się droga do dorosłości*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
33. Ziółkowska B., (2013) *Okres wczesnej dorosłości. Jak rozpoznać potencjał młodych dorosłych* [w:] Brzezińska A., (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, Sopot: GWP.

